

УДК 314.114.02:331.101.264.2 (477)

Т. В. ТЕСЛЕНКО^{1*}

^{1*}Каф. «Економіка та менеджмент», Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, вул. Лазаряна, 2, Дніпропетровськ, Україна, 49010

ПРОБЛЕМИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ З УРАХУВАННЯМ ПЕРСПЕКТИВИ ДЕМОГРАФІЧНОГО СТАНУ НА ПЕРІОД ДО 2050 РОКУ

Проаналізовано демографічну ситуацію в Україні та Дніпропетровській області взагалі і щодо співвідношення кількості осіб працездатного віку та пенсіонерів. Спрогнозовано демографічну ситуацію в Україні та Дніпропетровській області на період до 2050 року.

Ключові слова: вікова структура населення; депортація; депопуляція; демографічний прогноз; міграція; народжуваність; смертність; перепис; працездатне населення; тривалість життя

Вступ

Для України в наш час характерними є процеси старіння населення. Внаслідок постійного зниження народжуваності впродовж останнього століття, частка дітей знизилась приблизно з 40 % на початку ХХ ст. століття до 15 % на поч. ХХІ ст. Частка працездатного населення змінювалася повільно і коливалась у межах 60 % – 62 %. Натомість, зі збільшенням тривалості життя і зниженням смертності, спостерігається зростання частки населення старше 60 років – від 3–4 % на початку ХХ ст. до 21 % на початку ХХІ ст. Також спостерігаються відмінності у віковій структурі населення між різними регіонами.

Аналіз наукових розробок за темою досліджень

Проблемі народонаселення, причини та наслідки погіршення демографічної ситуації в Україні присвячені дослідження багатьох провідних науковців, серед яких Н. Заярна, О. Богущкий, В. Гавришин, С. Грушко та інші. Окрім цього Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України здійснює діяльність, спрямовану на розробку теоретичних проблем демографії, проведення комплексних досліджень причин і наслідків демографічної кризи, дослідження в сфері ефективності державної соціальної політики,

підвищення рівня життя населення та інші фундаментальні дослідження.

Постановка завдання

Відповідно до вищевказаних статистичних даних проаналізувати демографічну ситуацію в Україні та окремих її регіонах на початку ХХІ сторіччя з урахуванням перспективи демографічного стану на період до 2050 року.

Виклад основного матеріалу

Динаміка чисельності та складу населення України в наш час характеризується значною мірою невизначеністю: процеси народжуваності, смертності та міграції мають стохастичний характер. На їх перебіг впливає багато прихованих чинників, які складно виявляти та кількісно виміряти. Це означає, що для показників цього типу майже неможливо побудувати абсолютно точний прогноз. Тому під час прогнозування слід враховувати певну величину ймовірності, а також розраховувати відповідні межі інтервалу, в якому власне знаходитиметься прогноз. Причому існує правило згідно з яким чим меншим є прийнятний довірчий інтервал, тим меншою є ймовірність реалізації прогнозу.

Складність процесу розроблення прогнозів такого роду полягає також у масштабності величин, що беруться до уваги для здійснення розрахунків. Тому дослідженням і прогнозуванням демографічних процесів і явищ за-

ймаються не лише окремі науковці, але й цілі підрозділи різноманітних науково-дослідних установ. Ця тема є предметом обговорення безлічі з'їздів, наукових конференцій та інших заходів, з приводу цієї проблематики видано чимало публікацій і наукової літератури.

Висновки основних досліджень з цієї проблематики в Україні були розглянуті на Міжнародній науково-практичній конференції «Людський розвиток в Україні: проблеми та перспективи» (2006 р.), Міжнародному семінарі з проблем смертності в країнах колишнього СРСР (2006 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Парадигма соціальної політики України на зламі тисячоліть» (2007 р.) та висвітлені у численних монографіях протягом кількох останніх років.

Зважаючи на науковий доробок та досвід інших країн, фахівці Держкомстату й Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України розробили багатоваріантний демографічний прогноз на основі поєднання різних гіпотез народжуваності, тривалості життя та міграції. Основний варіант цього прогнозу представляє найбільш вірогідний сценарій розвитку демографічної ситуації України на період до 2050 р., який може бути покладений в основу державних стратегій соціального та економічного розвитку.

Проаналізувавши найпопулярніші серед науковців прогнози і міркування щодо демографічної ситуації в Україні в найближчому майбутньому, варто зауважити, що вичерпання потенціалу демографічного зростання України визначає неможливість найближчим часом не лише розширеного, а й простого відтворення населення. Навіть за умови збільшення народжуваності до найвищого в сучасній Європі рівня (2 дитини на жінку) і зменшення смертності до найнижчого у світі рівня (середня очікувана тривалість життя – 80 років) протягом найближчого десятиліття чисельність населення України неухильно скорочуватиметься [5].

На думку автора статті, неможливо залишити поза увагою дослідження в цьому напрямку спеціалістів Аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки, що виконували рекомендаційні проекти щодо Пакету реформ в Україні за підтримкою Європейського Союзу і наведені далі.

Із збереженням чинної межі пенсійного віку чисельність пенсіонерів за віком та їх частка у загальній кількості пенсіонерів повільно, але неухильно зростатимуть (рис. 1). Упродовж 2010–2050 рр. кількість пенсіонерів збільшиться на 0,9 млн осіб (майже весь цей приріст буде забезпечено збільшенням кількості пенсіонерів за віком) і досягне 14,6 млн осіб.

Відсутність позитивної динаміки очікуваної тривалості життя останні 20 років є головною ознакою демографічної кризи в Україні. Очікувана тривалість життя при народженні тримається на рівні близько 74 років для жінок та 63 років для чоловіків. Це найнижчий показник у Європі, гірша ситуація лише в Російській Федерації.

У країнах ЄС за останні 10 років очікувана тривалість життя жінок зросла в середньому на 2 роки, чоловіків – на 3 роки. Загалом по країнах ЄС-27 цей показник становить для жінок 82 роки (по ЄС-15 – 83,3 року), для чоловіків – 75,8 років (по ЄС-15 – 77,4 року). Прогноз Євростату EUROPOP 2008 передбачає зростання очікуваної тривалості життя при народженні у жінок до 89 років, у чоловіків – до 84,5 року у 2060 р. в середньому по ЄС [1].

Стосовно України міжнародні та вітчизняні демографи сходяться на думці, що стагнація очікуваної тривалості життя має зрештою змінитися на позитивну динаміку. Фахівці ООН прогнозують для України поступове зростання очікуваної тривалості життя при народженні до 78,8 року у жінок та 71,3 року у чоловіків у 2050 р. Близькі до них і гіпотези середнього (найбільш імовірного) сценарію прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень (далі ІДСД) НАН України: 78,2 року у жінок та 71 рік у чоловіків у 2050 р. Тобто Україна у 2050 р. тільки наблизиться до сучасних середніх показників тривалості життя у ЄС.

Поєднання низької народжуваності із зростаючою тривалістю життя означає, що генеральною демографічною тенденцією, принаймні у наступні півстоліття, буде процес старіння населення. Ця тенденція набуває глобального характеру і вимагає пристосування економіки та соціальної сфери до специфіки «старого населення».

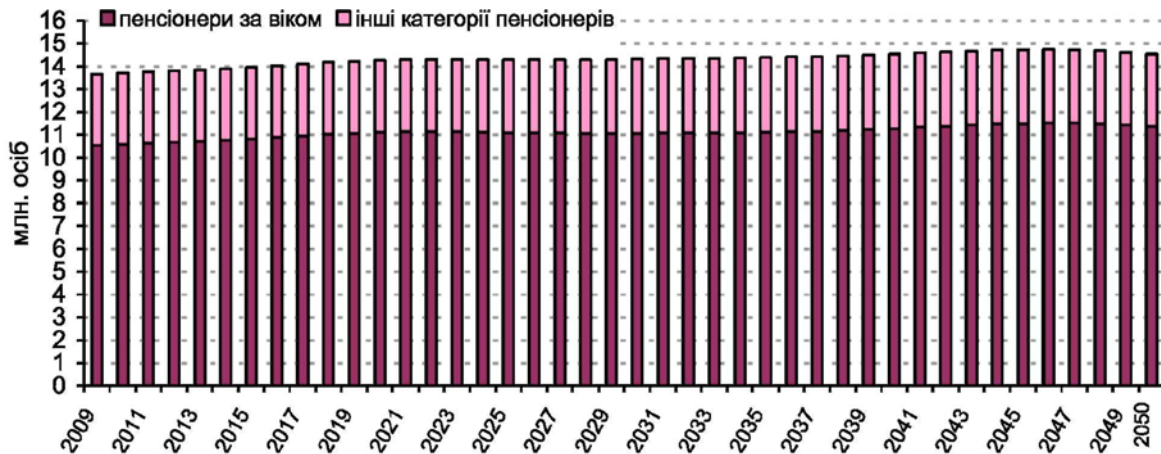

Рис. 1. Прогноз кількості та складу пенсіонерів в Україні до 2050 р., млн осіб

Джерело: [2 стор. 11]

Старіння нації, що за методикою МОП (Міжнародної організації праці) визначається питомою вагою осіб у віці 65 років і старше у загальній кількості населення країни, згідно з прогнозом Євростату EUROPOP 2008, рівень старіння зросте із сучасних 17,1 % до 28,8 % у

2050 р. (рис. 2). В Україні внаслідок вищої смертності і повільнішого зростання тривалості життя частка цієї вікової групи буде нижчою: 16,3 % у 2008 р., у 2050 р. – 24,7 % (за прогнозом ІДСД НАН України – 23,8 %) [3].

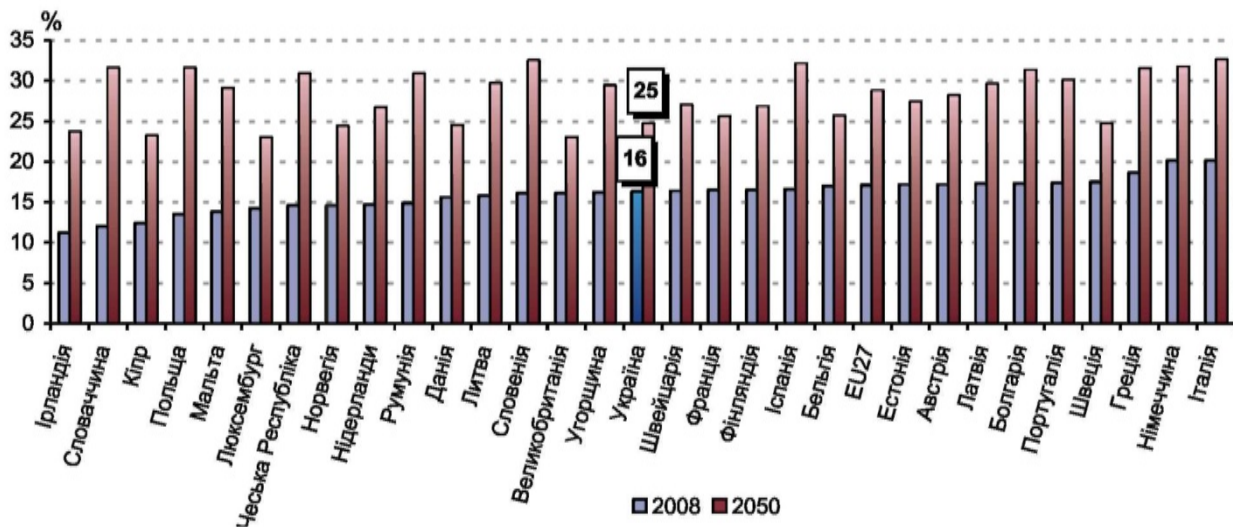

Рис. 2. Частка осіб віком 65 років і старше в Україні та інших європейських країнах у 2008 р. та прогноз на 2050 р., %

Джерело: [22, ст. 21]

Внаслідок поступового скорочення покоління, що вступають у працездатний вік (в ЄС до періоду працездатності відносять віковий проміжок 15–64 роки), навантаження особами похилого віку зростатиме випереджальними темпами. До 2050 р. загалом по ЄС-27 співвідношення кількості осіб віком 65 років і старше та населення віком 15–64 роки збільшиться вдвічі

– з теперішніх 25,4 % до 50,4%. Тобто якщо нині на одну особу віком 65 років і старше припадає чотири особи віком 15–64 роки, то у 2050 р. буде лише дві. По Україні це співвідношення зросте з теперішніх 23,3 % до 38,2 % (за прогнозом ІДСД – до 38,7 %).

Отже, нині в Україні спостерігається середньоєвропейський рівень старіння, а у 2050 р.

вона буде однією з «наймолодших» країн на європейському просторі.

Ситуація із старінням населення України (кількість осіб пенсійного віку) відповідно до чинної межі пенсійного віку в Україні (55 років для жінок та 60 років для чоловіків) є значно драматичнішою: питома вага осіб пенсійного віку (чинна межа для України) у 2009 році становила 26 %, у 2021 році вона становитиме 29 %, а у 2050 році – 38 % населення.

Особливої уваги потребує дослідження демографічної ситуації саме у Дніпропетровській області. Вони виконані на основі статистичних

даних Головного управління статистики у Дніпропетровській області у 1995–2012 роках за наявною чисельністю населення (табл. 1). Станом на 1 січня 2010 року кількість населення по області складала 3 млн 355 тис. 517 чол. Кількість осіб у віці, старшому за працездатний, становить 25 %, тобто дещо вище середнього показника по Україні. За даними Головного управління статистики у Дніпропетровській області у 1995–2012 рр. з розподілом населення за статтю в середньому щорічне скорочення населення по області складає 19–20 тис. чол. (рис. 3).

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Дніпропетровської області у 1995-2012 рр. на 1 січня (тис. осіб)

Рік	Чисельність наявного населення			Чисельність постійного населення		
	Всього	у тому числі		Всього	у тому числі	
		міське	сільське		чоловіки	жінки
1995	3888,8	3255,5	633,3	3846,3	1782,1	2064,2
1996	3848,3	3218,6	629,7	3803,9	1761,0	2042,9
1997	3805,0	3179,0	626,0	3757,4	1737,8	2019,6
1998	3758,7	3139,1	619,6	3715,8	1717,3	1998,5
1999	3714,9	3097,4	617,5	3679,5	1699,4	1980,1
2000	3662,6	3048,5	614,1	3640,8	1679,5	1961,3
2001	3612,6	3002,4	610,2	3600,3	1658,8	1941,5
2002 ¹	3567,6	2960,3	607,3	3561,2	1638,5	1922,7
2003	3532,8	2933,6	599,2	3529,5	1622,3	1907,2
2004	3502,9	2911,7	591,2	3499,5	1606,8	1892,7
2005	3476,2	2893,5	582,7	3472,9	1592,4	1880,5
2006	3447,2	2874,1	573,1	3443,9	1577,2	1866,7
2007	3422,9	2856,3	566,6	3419,6	1564,5	1855,1
2008	3398,4	2836,2	562,2	3395,1	1551,2	1843,9
2009	3374,2	2816,2	558,0	3370,9	1538,9	1832,0
2010	3355,5	2801,3	554,2	3352,2	1530,1	1822,1
2011	3336,5	2785,4	551,1	3333,2	1521,4	1811,8
2012	3320,3	2772,2	548,1	3317,0	1514,4	1802,6

Джерело: [За даними Головного управління статистики у Дніпропетровській області]

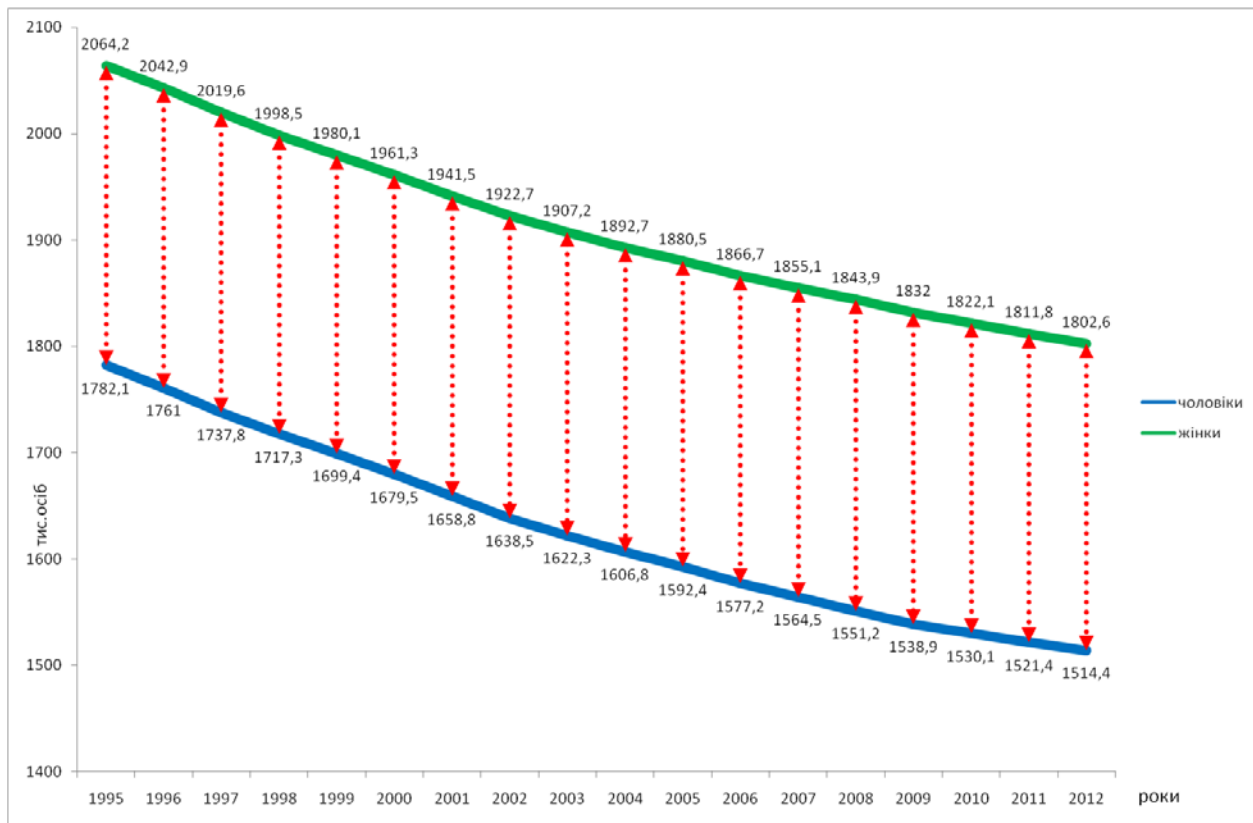

Рис. 3. Діаграма чисельності населення Дніпропетровської області за статтю

Джерело: [Розробка автора]

Аналізуючи динаміку чисельності населення Дніпропетровської області, необхідно зауважити, що цей показник має стійку тенденцію до поступового зниження. Дослідження чисельності населення як ряду динаміки доцільно провести ланцюговим методом за допомогою показника темпу росту, який в цьому випадку може бути застосований як показник темпу зниження. Результати досліджень, наведені на рис. 3, дозволяють зробити висновок про те, що максимальне зниження чисельності як чоловіків, так і жінок припадає на 1996–1998 та 2000–2003 роки. Автор припускає, що на загальну величину зниження населення саме в ці роки вплинуло два фактори: природне скорочення і міграція населення.

За даними діаграми темпів зменшення населення Дніпропетровської області (рис. 4) також можна зробити висновок про уповільнення темпів зменшення як за загальною чисельністю, так і за статевою ознакою.

Станом на 1 січня 2013 року чисельність населення склала 3 307,8 тис. чол., загальне зниження чисельності населення упродовж 2012 року склало 12,5 тис. чол. і сталося виключно за рахунок його природного скорочення. До речі, упродовж 2012 року кількість прибулих мігрантів зросла проти 2011 року на 5,4 % і склала 48,6 тис. осіб, число вибулих збільшилось на 0,8 % і дорівнювало 46,7 тис. осіб. Переважну частину мігрантів, які переїхали на постійне проживання до Дніпропетровщини, склали прибулі з областей України – 75,1 %, з-за кордону – 24,9 %. Більшість осіб, що виїхали за межі області, обрали своїм місцем проживання регіони України (93,5 %), решта емігрували до інших держав [5]. В подальших дослідженнях доцільно за такою методикою проаналізувати демографічну ситуацію в усіх регіонах України.

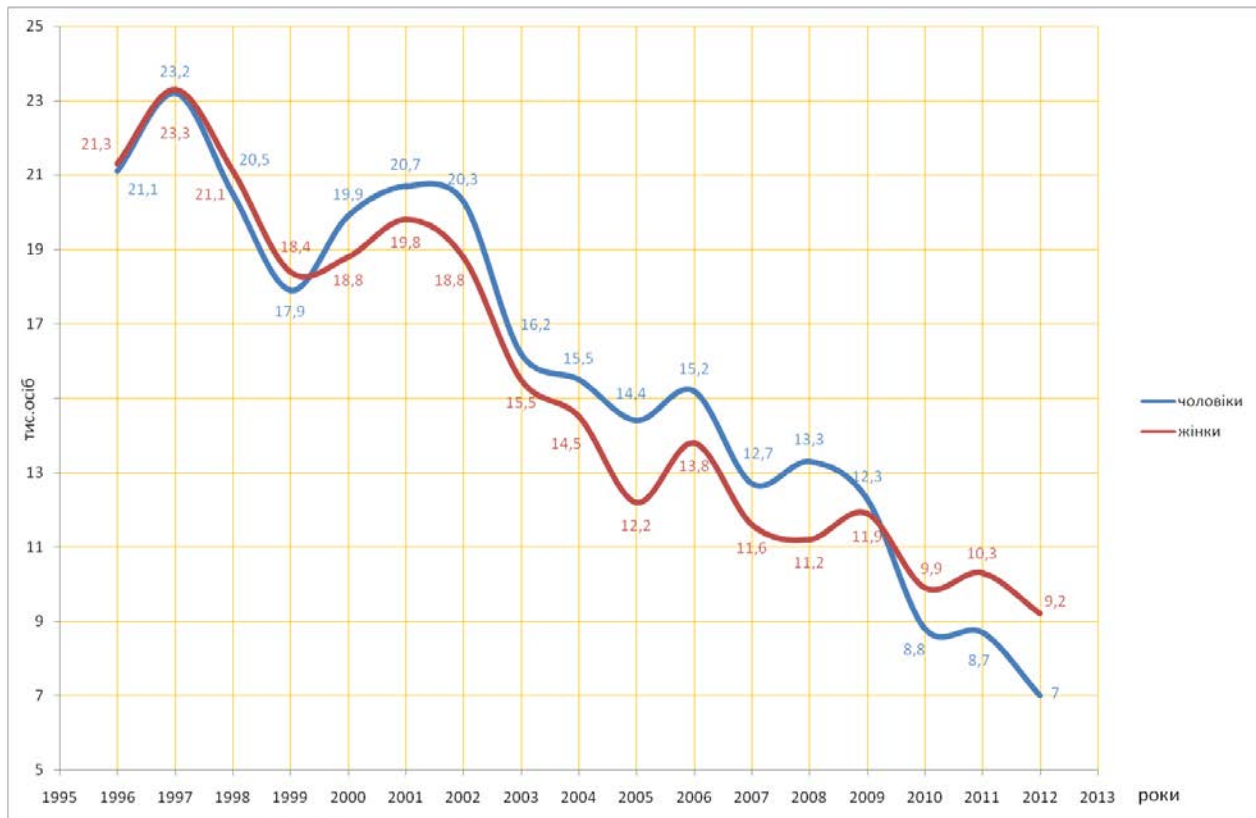

Рис. 4. Діаграма темпів зменшення населення Дніпропетровської області за статтю

Джерело: [Розробка автора]

Висновки

1. Сценарій розвитку демографічної ситуації України на період до 2050 р. повинен стати основою державної стратегії соціального та економічного розвитку і вимагає пристосування економіки та соціальної сфери до специфіки «старого населення».

2. Напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Акценти варто робити не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення.

3. Необхідно сконцентрувати зусилля держави на вирішенні поточних і стратегічних завдань – економічному забезпеченні відтворення населення, належному соціальному захисті сімей з дітьми та осіб похилого віку, поліпшенні екологічної ситуації, зниженні виробничого та побутового (передусім, пов'язаного з транспортом) травматизму, популяриза-

ції здорового способу життя (зниженні масштабів тютюнопаління, особливо серед молоді, формуванні культури вживання алкогольних напоїв), забезпеченні доступності якісної медичної допомоги та освіти, що, зрештою, стане вагомим підґрунтям для переходу до сучасного режиму відтворення населення і підвищення тривалості повноцінного активного його життя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Воробей, В. Соціальна відповідальність бізнесу. Українські реалії та перспективи [Електронний ресурс] / В. Воробей, І. Журовська. – Режим доступу: www.svb.org.ua.
2. Свенціцькі, М. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050/ М. Свенціцькі, Л. Ткаченко, І. Чапко. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72 с.
3. Постанова Президії Національної академії наук України «Про демографічний прогноз розвитку України до 2050 р.» № 313 від 21 листопада 2007 р.

4. Статистичні дані Головного управління статистики у Дніпропетровській області. міки: монографія / О. П. Пінчук, ієромонах Афанасій (Шрамко), Т. В. Тесленко. – Д. : Видво Маковецький, 2013. – 136 с.
5. Передумови розвитку геріатричних центрів України в умовах глобалізації світової еконо-

Т. В. ТЕСЛЕНКО^{1*}

^{1*}Каф. «Економіка и менеджмент», Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна, ул. Лазаряна, 2, Днепропетровск, Украина, 49010

ПРОБЛЕМЫ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В УКРАИНЕ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА С УЧЕТОМ ПЕРСПЕКТИВЫ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ НА ПЕРИОД ДО 2050 ГОДА

Проанализирована демографическая ситуация в Украине и Днепропетровской области, в том числе по соотношению количества лиц трудоспособного возраста и пенсионеров. Спрогнозирована демографическая ситуация в Украине и Днепропетровской области на период до 2050 года.

Ключевые слова: структура населения по возрасту; депортация; депопуляция; демографический прогноз; миграция; рождаемость; смертность; перепись; трудоспособное население; продолжительность жизни

T. V. TESLENKO^{1*}

^{1*}Department « Economics and Management » of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, Lazaryan Str., 2, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49010

PROBLEMS OF DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY WITH A VIEW TO THE PERSPECTIVE OF THE DEMOGRAPHIC STATE ON PERIOD TILL 2050 YEAR

The demographic situation in Ukraine and Dnepropetrovsk region, including the correlation of amount of able-bodied and pensioners is analysed. The demographic situation in Ukraine and Dnepropetrovsk region for the period till 2050 is predicted.

Keywords: population structure on age; deportation; depopulation; the demographic forecast; migration; birth rate; mortality; census; able-bodied population; life expectancy

Надійшла до редколегії 08.09.2013.

Прийнята до друку 25.10.2013.